

İRAN'DA TÜRKÇENİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Fahri TEMİZYÜREK, Emrah BOYLU

Öz: İran coğrafyası tarihin her döneminde Türklerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Günümüzde de İran, Türkiye'den sonra Türk nüfusunun en fazla olduğu bir ülkedir. Bu nedenle İran'da resmî dil olan Farsçadan sonra en çok konuşulan dil de Türkçedir. Fakat Türkçenin İran'daki durumuna baktığımız zaman özellikle Pehlevi Dönemi'nde ülke yönetimi açısından gerçekleştirilmesi önemli bir hedef haline gelen Farslaştırma gayreti, bölgede yaşayan Türkler için kimliklerini yeniden düşünme ve rejime karşı ifade etme çabasına neden olmuştur. Bu nedenle İran'da yaşayan Türkler, İran rejiminin kendilerine ve ana dilleri olan Türkçeye karşı uyguladığı baskıcı politikalara karşı çeşitli yayın ve neşriyatlar yaparak tepkilerini ortaya koymuşlardır. Pehlevi rejiminden sonra İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulması biraz olsun İran'da yaşayan Türkleri rahatlatmış ve bu dönemde de çeşitli yayın ve neşriyat yapmışlardır. Biz de bu çalışmamızda İran'da Pehlevi Dönemi'nden günümüze kadar Türkçenin durumunu ortaya koymaya çalıştık. Bu bağlamda İran'da Türkçenin durumuna yönelik yazılan makale ve kitaplar incelenmiş ve 1924'ten günümüze kadar İran'da Türkçenin durumu hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar kelimeler: İran, Türkçe öğretimi, Türkçe öğretimi tarihi, İran'da Türkçe öğretimi.

The Past and the Present of Turkish in Iran

Abstract: Iran geography has been one of the places where Turks lived with intense population in history. Today Iran, following Turkey, is the country which inhabits most Turkish population. For that reason, Turkish is the most widespread language in Iran, following the official language Persian. However, when we look into the position of Turkish in Iran, particularly in Pahlavi period, the attempts of "Persianization" by the government caused Turks to rethink their identities and express themselves against these attempts. Therefore, Turks in Iran have reacted to these oppressive policies by starting some publication activities. After Pahlavi regime, the foundation of The Islamic Republic of Iran relieved the Turks in the least and they have had the opportunity to prepare some publications. In this paper, the status of Turkish in Iran is asserted starting from Pahlavi regime up to the present. In this context, the articles and books on Turkish in Iran have been analyzed and the status of Turkish in Iran has been enlightened from the year 1924 up to today.

Key words: Iran, teaching Turkish, the history of teaching Turkish, teaching Turkish in Iran.

Giriş

Moğolistan ve Çin içlerinden Orta Avrupa'ya, Sibiry'a dan Hindistan ve Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir alanda varlık gösteren Türk dili, bugün de Türkistan, Azerbaycan, Anadolu, Balkanlar ve Avrasya bozkırlarında kullanılmaya devam etmektedir (Ercilasun, 2011, s. 13). Bu geniş coğrafya içerisinde Türk dilinin yüzyıllardır varlığını etkin bir şekilde sürdürdüğü bir bölge de İran coğrafyasıdır.

Türklerin İran coğrafyasında varlığının ne zamandan beri başladığı ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda Celilov tarih boyunca Türklerin yönetimi altında olan İran coğrafyası M.Ö. 4200'lerde Türkler tarafından kurulan "Kuti" Devletinin de üzerinde yer aldığı bir toprak parçasının olduğunu, Türklerin ana yurdunun bu bölge olduğuna ait çalışmaların ise artarak devam ettiğini belirtmektedir (Celilov, 2000, s. 22). Celilov'un bu yargısını ise Attar, Türklerin İran'daki varlıklarının miladi asrın başlarına kadar uzanmakta olduğunu ve İran'a yapılan ilk Türk göçleri ve yerleşimlerinin miladi asrın başlarında *Kırmızı* ve *Ak Hun* gruplarının gelmeleriyle gerçekleştiğini ifade ederek desteklemiştir (Attar, 2006, s. 62). Yine Attar, Türklerin İran'a iki koldan, Kafkasya ve Amu-Derya üzerinden gelmeye başladığını, Türklerin İran'la temaslarının M.Ö. IV. yüzyıla kadar gerilere gittiğini, Bizans, eski Pehlevi, Gürcü, Ermeni ve Abla kaynaklarında yer alan birçok bilginin bunu kanıtladığını vurgulamıştır.

Bu bilgilere ek olarak 1040 yılında o dönemde İran topraklarında hüküm süren Gazneliler ile Selçuklular arasında cereyan eden Dandanakan Savaşı'nda Gaznelilerin yenilmesinden sonra İran coğrafyası giderek daha da artan Türk göçlerine sahne olmuştur. Bu tarihten sonra yaklaşık 1000 yıl boyunca, Türkler İran'da hâkim güç olmuş ve bu süre zarfında İran'da Selçuklular, Timürlüler, Kara-koyunlu, Ak-koyunlu, Safeviler, Afşarlar ve Kaçarlar İran coğrafyasına egemen olmuşlardır. Günümüzde ise başta Azerbaycan Türkleri olmak üzere Türkmenler, Horasan Türkleri, Halaçlar, Kaşkaylar, Sungurlar, Kazaklar ve Özbekler gibi Türk grupları İran'ın belirli bölgelerinde yaşamaktadırlar (Blega, 1997, s. 272). Bu bağlamda (Ütük, 2002, s. 10) İran'da yaşayan Türklerin sayısının, Dünya Bankası Ülke Profilleri Veri Tabanı'na göre İran'ın nüfusunun %42'sini oluşturduğunu ve bu sayının da 25 milyon olduğunu belirtmiştir. Günümüzde ise İran'da yaşayan Türklerin sayısının 30 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu nedenle İran için, Türk devlet ve toplulukları içerisinde Türkiye'den sonra en kalabalık Türk nüfusunun bulunduğu ülke diyebiliriz.

Geçmişten günümüze kadar Türklerin İran coğrafyasındaki bu varlığı aynı zamanda Türk kültürü ve Türk dilinin de bu coğrafyaya yayılmasını sağlamıştır. Öyle ki günümüzde İran'da yaşayan Türk nüfusunu dikkate aldığımızda, Türkçenin İran'da resmî dil olan Farsçadan sonra en çok konuşulan ikinci dil

olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle İran'daki Türkler dillerini ve kimliklerini korumak için özellikle 1925 yılında Kaçar Hanedanlığının yıkılmasından sonra İran yönetiminin kendilerine uyguladığı siyaset ekseninde, tepkilerini Türkçe yayın (dergi, gazete, kitap vb.) ve neşriyat yaparak dile getirmişlerdir. Aynı zamanda bu Türkçe yayın ve neşriyat ile kendilerine uygulanan asimilasyon politikasına karşı da İran'da yaşayan Türklerde ana dili bilincini muhafaza etmeye çalışmışlardır.

1924-1979 Pehlevi Rejimi Dönemi Türkçenin Durumu

İran'da asırlardır hüküm sürmekte olan Türk kökenli hanedan yönetimi 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde sona ermiş, yerine Fars asıllı olan Pehleviler dönemi başlamıştır. Bu değişim İran'da yaşayan Türkler açısından önemli bir kırılma noktasını işaret etmektedir. Özellikle ülkenin siyasî sürecine katılım başta olmak üzere kültürel zeminde kendilerini ifade etme noktasında Türkler çeşitli sınırlamalara maruz kalmışlardır (Shaffer, 2008, s. 11).

İran'da yönetimi ele alan Pehleviler bu tarihten itibaren olası bir Türk milliyetçiliğini kendi yönetimleri için bir tehlike olarak görmüş ve başta Azeriler olmak üzere İran'daki Türkler üzerinde sistemli bir asimilasyon politikası uygulamaya başlamışlar (Balbay, 2006, s. 121). İran'daki Türkler üzerinde uygulanan bu asimilasyon politikası, özellikle Pehlevi Dönemi'nde hat safhaya ulaşmıştır. İran Şahının söz konusu politikaları eski İran/Pers tarihini esas alan, Farslılığı daha çok ön plana çıkararak ve İslam'ı nispeten arkada bırakan modern bir ulus devlet inşa sürecini başlatma amaçlıdır (Keskin, 2006, s. 84). Pehlevi rejiminin İran Türklerine yönelik uyguladıkları bu politika, Rusya'da 1905 ihtilalini örnek alan İran Türkleri üzerinde millî duyguların uyanmasına ve millî bilincin canlanmasına neden olmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak Nesibzade, İran Türklerindeki bu millî uyanış ve canlanmanın İran'da Meşrutiyetin ilan edilmesinde bile çok büyük bir rol oynadığını, Fars yönetimlerinin İran Türkleri üzerinde uyguladıkları baskıcı rejimin, meşrutiyetle yönetime gelen Şah döneminde de devam ettiğini, Şah rejimi millî şuurun artmasında edebiyatın büyük rolünü dikkate alarak, Türkçe edebî eserlerin neşrine izin vermediğini belirtmiştir (Nesibzade, 1997, ss. 93-94). Durum böyle olunca 1979'da İran İslam Cumhuriyeti kurulana kadar çok az sayıda Türkçe eserin basılmasına izin verilmiştir. Prof. G. Doerfer, 2. Dünya savaşından 1969'a kadar İran'da Türkçe üzerine ancak 20 kadar dilbilimle ilgili çalışmanın yayımlandığını bildirip onların en iyisi olarak da M. A. Ferzane'nin *Mebani-yi Destur-i Zeban-i Azerbaycan* (Azerbaycan Dili Gramerinin Temel Kuralları) adlı eserini göstermektedir. Doerfer, ayrıca bu eserin Muharrem Ergin'in, Osmanlıca Dersleri I, Türk Dil Bilgisi, İstanbul 1958, 2. Baskı 1962, adlı kitabının örnek alınarak yazılmış olduğunu da kaydetmektedir (Doerfer, 1969, s. 2).

Pehlevi rejiminin Farslaştırma siyaseti sonucunda, ruhsuz ve sönük bir hâle gelip resmî kullanılışı yasaklanmış olan Türk dili ve edebiyatının yeniden canlanmasında *Héyder Baba'ya Selam* eserinin büyük rolü olmuştur. Bu eserin yayımlanması Pehlevi döneminin en büyük edebî olayı olarak değerlendirilmektedir. O, 1953'te annesinin tavsiye ve isteği üzere ana dilinde şiir yazmaya başlamış; ilk yazdığı *Héyder Baba'ya Selam* manzumesi, kendisinin de beklemediği bir şekilde bir şaheser olmuş ve şaire yalnız İran'da değil, bütün Türk ülkelerinde ün kazandırmıştır. *Héyder Baba'ya Selam* manzumesi yayımlandıktan sonra kısa bir zamanda halk tarafından sevilerek okunup ezberlenmiş ve İran'daki Türk edebiyatında bir dönüm noktası olmuştur (Heyet, 1989, ss. 29-30).

Bu baskıcı dönemde çeşitli zorluklarla yayımlanmış olan Türkçe kitapların büyük kısmını şiir ve halk edebiyatına ait eserler oluşturmaktadır. 1943 yılında A. Müçtehidî'nin 2500 Türkçe deyim ve atasözünü içeren eseri yayımlandı. 1953'te Ali Tebrizli, *Dâstân-i Aslî ve Kerem* kitabını, ardından da *Şah İsmayıl* adlı tarihî romanını yayımlattı. 1960 ve ondan sonraki yıllarda Tebriz'in Firdevsi yayınevi tarafından *Şehname*'nin Türkmen Türkçesine tercümesi ve *Muhtar Nâme*, *İskender Nâme* ve *Rüstem Nâme* gibi Türkçe eserler yayımlandı. H. M. Savalan, 1962 ve 1964 yıllarında *Terâneha-ye Torki* (Türkçe Şarkılar) adlı iki ciltlik halk türküleri kitabını yayımlattı. M. A. Ferzane, 1963'te *Bayatılar* kitabını, 1964'te ise yukarıda anılan *Mebâni-ye Destûr-e Zebân-e Azerbaycanî* eserini neşretti. M. M. İtimad'ın 1957'de *Gelinler Bezeği*, 1965'te ise 400 beyit ve 4000 sözcükten oluşan *Nisab-i İtimad veyahut Kitab-i Lügât-i Manzum* (Manzum Sözlük) adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğü Tahran'da yayımlanmıştır. Ayrıca onun *Çarşamba Bazarı*, *Gül Gonçası*, *Munazire-yi Edebî* (Edebî Tartışma / Şiirleşme), *Ayine-yi Ahlâk* (Ahlak Aynası), *Bedregetü'l-Sebyan*, *Mizanu'l-İnşa*, *Elifba-yi Cedid* (Yeni Alfabe), *Tuhfet'ül-Sıbyan* gibi eserleri bu dönemde yayımlanmıştır. 1965 yılında Selamullah Cavid'in *Nemuneha-yi Ez Folklor-i Azerbaycan* (Azerbaycan Folklorundan Örnekler) eserinin birinci cildi ve 1979'da Devrimden hemen sonra da onun ikinci cildi, 1966'da Samed Behrengi ve Behruz Dehgan'ın birlikte topladıkları *Folklor-e Azerbaycan* (Azerbaycan Folkloru), *Kisseha-ye Azerbaycan* (Azerbaycan Masalları), *Pâre Pâre* eserleri, 1967'de Peymayi ve Firuz Heyet'in *Farsça-Türkçe* (Türkiye Türkçesi) ve *Türkçe-Farsça* sözlükleri ve 1968-1978 yılları arasında ise H. Sadık'ın *Mecmue-ye Vâkif* (Vakif Mecmuası), *Aşıklar*, *Asâri Ez Şoara-ye Azerbaycan* (Azerbaycan Şairlerinin Eserlerinden Örnekler), *Sayalar*, *Makalat-e Felsefiye M. F. Ahundov* (M. F. Ahundov'un Felsefî Makaleleri) adlı eserleri yayımlanmıştır. Dil bilgisine ait yazılmış olan eserler arasında S. Cavid'in 1964'te yayımladığı *Hodamuz-i Zeban-i Azerbaycanî ve Farsî* (Azerbaycan ve Fars Dillerinin Kendi Kendine Öğrenme Kılavuzu) eseri daha çok günlük konuşma konularını içermektedir. Ayrıca Heyran Hanım'ın eserleri, Fuzuli'nin *Leyli ve Mecnun* eseri, H. Kerimi Meragei'nin *Rengareng*

adlı 5 ciltlik şiir kitabı ve onlarca Türkçe manzum eser bu döneme ait yayınlar içerisinde yer almaktadır (Heyet, 2001, s. 270).

Cevat Heyet İran'da çıkarılan *Varlık* dergisinin 19. yıldönümü münasebetiyle yazdığı makalede, İran'da Pehleviler döneminde Türkçe ve Türklere karşı gösterilen tutumu şöyle açıklamaktadır:

Uzun yıllar Pehlevi rejimi döneminde yasak olan ve kökten inkâr edilen bir dilde dergi çıkarmak ve o dili, edebiyatı ve kültürü yaymak kolay bir iş değildi. İslam İnkılabının ve onun iş başına getirdiği hükümetin bize verdiği hakkı hayata geçirmek bizi birçok zorlukla karşı karşıya koymuştur. Pehleviler zamanında hükümet stratejisi gibi propaganda yapılan Türk düşmanlığı zaman zaman kültür şeklini almıştır. Kökü ta Firdevsi ve onun zamanına kadar uzanan Türk düşmanlığı Pehlevilerin iş başına gelmesinden sonra en şiddetli şeklini almıştı (Heyet, 1998, s. 12).

İran'da yaklaşık 50 yıl süren Pehlevi dönemi boyunca Türklere ve ana dilleri olan Türkçeye karşı ciddi bir baskıcı politika izlendiğini görmekteyiz. Bu baskıcı dönemde bile Türkler çeşitli çalışmalarla seslerini duyurmaya, ana dilleri olan Türkçeye sahip çıkmaya çalışmışlardır. Öyle ki bu dönemde Türk dili ile ilgili yapılan çalışmalar bunun en güzel kanıtıdır. Cevat Heyet'in Pehlevi döneminde Türkçe ve Türklere karşı gösterilen tutumla ilgili ifade ettiği sözler, Pehlevi döneminde Türkçeye ve Türklere karşı oluşturulan baskıyı gözler önüne sermektedir.

1979- İran İslam Cumhuriyeti Dönemi Türkçenin Durumu

1979'da Şah rejiminin devrilmesi ve İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Türklerin sahip olduğu nisbî bir hürriyet ortamında hızlı bir şekilde Türkçe yayınlarda bir patlama yaşanır. Onlarca gazete ve dergi ana dili ile yayın yapmanın heyecanı ile ilk yıllarda millî şuuru kuvvetlendirici yazılara ağırlık vermiştir. Devrimden hemen sonra kurulan Tebriz Şairler ve Yazarlar Cemiyeti 1980'li yılların başında yayın organı *Ülker* dergisinde devrimi öven yazılara Türk dilinde yer veriyordu. Yine bu yıllarda Tebriz'de Genç Şair ve Yazarlar Cemiyeti *Gençlik* adlı yayın organı ile aynı doğrultuda yayın yapmaktaydı. 1979 Nisanı'nda Tahran'da kurulan *Azerbaycan Şairler ve Yazarlar Cemiyeti* 1981 Şubatı'nda *Güneş* mecmuasını çıkarmıştır. 1979 Martı'nda Tahran'da faaliyete başlayan *Azerbaycan Medeniyeti Cemiyeti* ünlü şair Habib Sahir'in öncülüğünde kurulmuştur. *Yoldaş*, *İnkılap Yolunda*, *Yeni Yol* ve birçok dergi, İran Türklerinin sorunlarını ve taleplerini ele alan yazıların yanı sıra, Marksist görüşlere yer verdiğiinden zaman zaman rejim tarafından kapatılmıştır (Gökdağ ve Heyet, 2004, s. 59).

Pehlevi döneminin sona ermesinden sonra Türkçeye karşı ortalama 45-50 yıl süren baskıcı tutum da dönemin sona ermesiyle birlikte kısmi olarak azalmıştır. Bunu fırsat bilen Türkler çok sayıda kitap ve dergi çıkarmışlardır. Bu dönemde

Cevat Heyet başta olmak üzere çeşitli Türk yazarlar tarafından çıkarılan *Varlık* ve Tebriz'de yayımlanan *Dede Korkut* dergilerinin Türkçe bölümleri o dönemde Türk dili açısından çok önemlidir. Bu yayınların dışında bir kısmı Türkçe ve Farsça çıkan bazı dergi ve gazeteler ise Tebriz'de *Odlar Yurdu*, *Ulduz*, *Araz* gazetesi, *Molla Nesreddin*, *Dede Korkut* dergileri, Tahran'da *Azadlık*, *Koroğlu*'dur. Bu dergilerin tamamına yakını siyasi ve ekonomik olmak üzere benzer nedenlerle ancak bir yıl boyunca (1979-1980) çıkarılabildiği görülmüştür. Aynı dönemde çıkarılmaya başlanan *Varlık* dergisi ise günümüze kadar yayın hayatını sürdürebilmeyi başarmıştır. Bu nedenle *Varlık* dergisine İran'da Türkçenin yükselen sesi diyebiliriz (Ercilasun, 1993, s. 303). Bu dönemde yapılanlar sadece dergi ve gazete çıkarmakla sınırlı kalmamış, Türkçe okuma yazma bilmeyen insanlara, başta Cevat Heyet olmak üzere çeşitli kişiler tarafından açılan kurslarda dersler verilmiştir.

1979'dan günümüze kadar İran devleti tarafından gerçekleştirilmiş olan tek Türkoloji semineri 1987'de Tebriz Üniversitesinde *Azerbaycan Türkçesi ve Edebî Dil Üzerine Araştırmalar* adı altında düzenlenmiştir. İran Kültür Bakanlığının Doğu Azerbaycan Eyaletindeki Genel İdaresince düzenlenen bir günlük bu seminerde Tebriz Üniversitesi rektörü Dr. Seyflu, Türkçe Araştırma Merkezinin açılacağına karar verildiğini ve üniversitelerde Türkçe bölümlerin açılması gerektiği konusunda Radyo ve Televizyon Dairesi tarafından Yüksek Kültürel Devrim Konseyi'ne mektup gönderildiğini belirtmiştir. Seminer'de Dr. Yesrebi *İslam'da ırk, soy ve dil* ve Dr. C. Heyet *Azerbaycan Türkçesinin Tarihi*, Dr. Hamit Nutki *Genel Azerbaycan Türkçesi, Yazı Dili-Bedii Türkçe* konularında tebliğ sunmuş Şehriyar ise Türkçe şiir okumuştur (*Varlık*, 1987, ss. 3-5). Onlarca Türkçe kitap ve derginin yayımlanması ve devlet tarafından bir Türkoloji seminerinin yapılması İran'da Panfarsistlerin sert tepkisine neden olmuştur. Dr. Cevat Heyet'in 1985 ve 1986 yıllarında yayımlattığı *Tarih-e Zeban ve Lehcehâ-ye Torki* (Türk Dili ve Lehçelerinin Tarihi) kitabı resmî teşekkür mektuplarıyla Cumhurbaşkanı S. A. Hâmeney ve Başbakan M. H. Mûsevi'nin beğenisini kazanıp Türk dili ve kültürüne büyük bir hizmet gibi değerlendirilse de Panfarsistler tarafından İran'ın parçalanması yolunda atılan tehlikeli bir adım olarak nitelendirilmiştir. Cevat Heyet'in adı geçen kitabını İran Panfarsistlerinin önde gelen simalarından olan Nasrullah Purcevadi, sert bir dille eleştirmiştir. Ona göre C. Heyet'in amacı Azerbaycan okullarında Farsçanın yerine Türkçenin okutulması ve ders kitaplarının Türkçe yayımlanması gerektiğini İran İslam Devletine kabullendirmektir (N. Purcevadi, 1987, akt. Gökdağ ve Heyet, 2004, s. 66).

1990'lı yıllara baktığımızda çok sayıda Türkçe yayının yapıldığını görmekteyiz. 1993'te Tahran'da yayımlanan Abdul Kerim Manzûri Hâmneyi'nin *Mokâlimât-i Rûzmerre-yi Turki-Farsi* (Türkçe-Farsça Günlük Konuşma Kitabı) adlı eseri Türkçe-Farsça konuşmaya yönelik deyim rehberidir. Kitapta Arapça karakterleri

Latin ve Kiril alfabelerine dönüştürmek için bir tablo yer almaktadır. Kiril alfabesinin de tabloya dâhil edilmesi Azerbaycan Cumhuriyeti'nden gelecek metinlerin okunmasını kolaylaştırma isteğine işaret etmektedir. İran Türklerinin folklor ve halk edebiyatı mahsulleri üzerine de birçok kitap neşredilmiştir (Shaffer, 2002, ss. 21-23).

Sözlük alanında çıkan kitapların sayısı son yıllarda artmaktadır. Sözlüklerin tamamına yakını iki dilde özellikle de Türkçe-Farsçadır. M. Pifun'un 1982'de yayımlattığı yaklaşık 30 bin kelimeyi içeren *Ferheng-e Azerbaycani-Farsi* (Azerbaycanca-Farsça Sözlük) adlı sözlüğünün ardından 1989'da Behzad Behzadi aynı adla yaklaşık 50 bin kelimelik yeni bir sözlük neşretti. Bundan iki yıl sonra İ. Olgun ve C. Direhşan'ın birlikte hazırladıkları *Ferheng-e Torki-ye Estantbuli-Farsi* (İstanbul Türkçesi-Farsça Sözlük) kitabı yayımlandı. Kuzey Azerbaycan'da çıkan *Azerbaycan Dilinin İzâhlı Lüğeti* B. Behzadi tarafından Arap alfabesine aktarılarak 4 cilt olarak Tahran'da neşredildi. 1985'te Gazi Gonbed, Türkmen Türkçesinin *Sözlükünü* (tek dilde) yayımlattı. Farsçadaki Türkçe kelimelerle ilgili çalışmalar da dikkat çekicidir. Cevat Heyet 1984'te yayımladığı *Mükayeset'ül-Lugateyn* (İki Dilin Karşılaştırması) eserinde Türkçe ile Farsçayı karşılaştırdıktan sonra Farsçada olduğu gibi kullanılan veya o dilde karşılığı olmayan 1700 Türkçe kelime vermiştir. 2000 yılında da A. İrşadifer'in *Ferheng-e Vâjegan-e Torki der Zeban ve Edebiyat-e Farsi* (Fars dili ve edebiyatında Türkçe kelimeler sözlüğü) adlı eseri ve onun devamında da İ. Hâdi'nin *Ferheng-e Etimolojik-e Torki-ye Novin* (Yeni Türkçenin Etimolojik Sözlüğü) kitabı yayımlanmıştır. Bu eser bütün kusurlu yönlerine rağmen İran'da Türkçenin etimolojisi üzerine yapılmış ilk çalışma olması bakımından dikkate değerdir. M. S. Nâibi'nin *Vâjegan-e Zeban-e Torki Der Farsi* (Farsçada Türkçe Kelimeler) eseri de son zamanlarda bu konuda yazılmış eserlerdendir. Bu dönemde Dede Korkut Destanları beş kez yayımlanmıştır. İlk defa 1979'da M.A. Ferzane tarafından yayımlanan bu eser daha sonra 1999'da H. M. Güneylî tarafından da araştırılarak neşredilmiştir. 3. Neşri çağdaş Azerbaycan Türkçesiyle olup M. R. İsmayılzade'ye aittir. Eserin bir kısmı 1976'da F. Azebdeferî ve M. H. Ekberî tarafından İngilizceden Farsçaya çevrilmiştir. Kitabın tam çevirisi ise 2002'de Behzad Behzadi tarafından Tahran'da yayımlanmıştır. *İran Türkçesinin Sarfı, İnci Dilim-Edebî Azerbaycan Dilinin Kâideleri* (M.T. Zehtabi), *Mebani-ye Destûr-e Zebân-e Azerbaycani* (M. A. Ferzane), *Mukayeset'ül Lugateyn* (C. Heyet), *Torki Honer Est* (Türkçe Hünerdir)(İ. Hadi), *Ana Dil ve Türk Dili* (İ. Refref), *Hodâmuz-e Torkemeni* (Kendi kendine Türkmençe Öğrenme Kılavuzu) (M. Durdi Gazi), *Zebân-e Torki-ye Gaşgâi ve Şive-ye Negâreş-e An* (Kaşkayı Türkçesi ve Onun İmla Kuralları)" (M. Merdâni) gibi eserler bu dönemde dil bilgisine ait yayımlar arasındadır (Gökdağ ve Heyet, 2004, s. 66).

Günümüze kadar İran'da Türk dili tarihi üzerine yazılmış olan en önemli eser daha önce de belirttiğimiz gibi Cevat Heyet'in *Tarih-e Zeban ve Lehceha-ye Torki* adlı eseridir. Bu eserin 3. baskısı 2001 yılında yayımlanmıştır. Hikâye ve roman kitapları olarak da *Hayat Facialarından* (G. Sabahi), *Gara Çuha*, *Son Nağil Son Efsane* (N. Menzûri), *Göy Gurşığı* (İ. Hadi), *Şaman* (Memizede) gibi eserlerden söz edilebilir. İran'da her yıl aşağı- yukarı 4000 kitap yayımlanır. Oysa, 1989 yılında Türkçe sadece 150 eser yayımlanmıştır (Cevadi ve Bahaduri, 1999, ss. 45-52).

1997'de Hâtemi döneminin başlamasıyla Türkçe dergi ve gazeteler birbiri ardınca yayımlanmaya başlamıştır. İran Türkleri Farsça eğitim aldıklarından ve bazı konuların Türk olmayan İranlılar tarafından okunmasını istediklerinden dolayı gazete ve dergileri iki dilli Türkçe ve Farsça olarak yayımlamışlardır. Bazı dergilerin tamamen Farsça (Yaprak dergisi), bazılarının da tamamen Türkçe çıktığı (Yurt dergisi) görülmektedir. Bu tip yayın organlarının sayısı azdır. İran Türklerinin çıkardığı dergi ve gazeteler genellikle iki dillidir. *Öğrenci* adlı dergi Türkçe, Farsça ve İngilizce çıkarken Arap alfabesinin yanında bazen Lâtin alfabesini de kullanmaktadır. İran resmî dairelerinin denetimi altında Kuzey Azerbaycanlılar için yayımlanan *Körpü* adlı gazete Kuzey Azerbaycan yazı dilini ve Kiril (son zamanlarda Lâtin) alfabesini kullanır. Türkmen Türklerinin *Yaprak* adlı dergisi ve Türkmen Türkçesiyle çıkan *Sahra* gazetesi bulunmaktadır. Özellikle son beş yıldır İran'da üniversite öğrencilerinin çıkardığı dergiler dikkati çekmektedir. Tahran, Tebriz, Erdebil, Hoy, İsfahan, Zencan, Merend, Hemedan gibi şehirlerde bulunan üniversite öğrencileri millî şuuru yükseltmek, Türk kültürünü araştırmak ve yaşatmak amacıyla otuz civarında dergi çıkarmışlardır. *Araz*, *Bakış*, *Baykuş*, *Birlik*, *Çağrı*, *Çiçek*, *Dan Ulduzu*, *Erdem*, *Heyder Baba*, *Kimlik*, *Kopuz*, *Koroğlu*, *Nesim*, *Öğrenci*, *Sav*, *Seher*, *Toprak*, *Ulduz*, *Yurt*, *Işık*, *Ildırım*, *Barış*, *Ulkam* adlarını taşıyan dergilerin ad olarak seçtikleri kelimelerin Türkçe olması ve sembolik anlam taşımaları da dikkati çekmektedir. Öğrencilerin çıkardığı dergilerde kullanılan dilin Türkiye Türkçesinden bir hayli etkilendiği görülmektedir. Öğrenci, öğretmen, uçak, özel, olay gibi onlarca kelime Türkiye Türkçesinden geçmiştir. Bunda bölgede seyredilen Türkiye televizyonlarının ve Türkçe kitapların payı olduğu kadar, Türkiye üniversitelerinde okuyan İran Türklerine ait öğrencilerin de önemli katkısı olmuştur. Ayrıca Güney Azerbaycan öğrencilerinin yeni Türkçe kelime türetme eğilimlerinin güçlenmesi de dikkati çekmektedir (Gökdağ ve Heyet, 2004, s. 67).

Bu gelişmelere paralel olarak İran'da resmî olarak Türkçe öğretimi ise 1993 yılında Türkiye Cumhuriyeti Tahran Büyükelçiliğinin içerisinde Türkçe Öğretim Merkezinin kurulmasıyla başlar. Bu merkezde yaklaşık olarak 300-400 öğrenci Türkçe öğrenmeye başlamıştır. Merkezde görev yapan öğretmenler Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı tarafından görevlendirilmiştir.

İran'da resmî olarak Türkçe öğretiminin yapıldığı ikinci mekân ise Tahran Allame-i Tabatabâî Üniversitesi Fars Edebiyatı ve Yabancı Diller Fakültesi bünyesinde Türkiye ile İran arasındaki bir mutabakat zaptı ve Ankara Üniversitesi ile Allame-i Tabatabâî Üniversitesi arasında yapılan bir Akademik İşbirliği Protokolü sonucunda kurulan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüdür. Bugün ise resmî olarak Mart 2012'de açılışı yapılan Yunus Emre Enstitüsü tarafından resmî olarak Türkçe öğretilmektedir. Bu merkezin her dönem ortalama 750 öğrencisi bulunmaktadır. Yıllık ise bu merkezde yaklaşık 2500 öğrenci Türkçe öğrenmektedir. Yine Yunus Emre Türk Kültür Merkezinin dışında İran'da Türkçe öğretim faaliyetlerinde bulunan çeşitli özel kurumlar vardır. Bu kurumlar başta Ava, Matrix, Milad, Soroush Danaei, Soroush Danesh Saba, Arghavan Gostar vb. kurumlardır. Bu kurumlar genel olarak dil öğretim kurumları olup Almanca, İngilizce, Fransızca vb. dillerin yanında Türkçeyi de öğretmektedirler. Bu kurumlardan Ava, yaklaşık beş yıldır Türkçe öğretmekte ve her dönem ortalama altmış öğrenci bu kurumda Türkçe öğrenmektedir. Matrix ise yaklaşık sekiz yıldır Türkçe öğretmektedir. Fakat bu kurum genel olarak öğrencileri YÖS ve ALES hazırlık kursu olarak eğitim vermektedir. Milad kurumu bir buçuk yıldır Türkçe öğretmekte ve her dönem ortalama yirmi öğrencisi bulunmaktadır. Soroush Danaei, yedi aydır Türkçe öğretmektedir ve öğrenci sayısı on beştir. Soroush Danesh Saba, on aydır Türkçe öğretmektedir ve her dönem on kişiye Türkçe öğretmektedir. İran'da Yunus Emre Enstitüsünün yanında bu kurumlarda da Türkçenin öğretilmesi İran'da Türkçenin önemini, Türkçeye karşı olan ilgiyi açıkça ortaya koymaktadır. Tabii Türkçeye karşı olan bu ilginin altında ise hem Türkçenin burada Farsça'dan sonra en çok konuşulan ikinci dil olması hem de bugünkü yönetimin Türkçe öğretim faaliyetinde bulunmak isteyen kurum ve kuruluşlara izin vermesi yatmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Günümüze Kadar Çıkarılan Dergi ve Gazeteler

İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşundan (1979) günümüze kadar İran Türklerinin çıkardığı dergi ve gazetelerin listesi aşağıda yer almaktadır. Bu dergi ve gazetelerin bir kısmı bugün de çıkmaktadır. Yukarıda değindiğimiz çeşitli nedenlerle bu dergi ve gazetelerin çoğu kapanmış veya kapatılmıştır.

Dergiler

Araz I, II, Ayna, Azerbaycan'ın Sesi, Bakış, Barış, Baykuş, Birlik I, Birlik II, Bülten, Çağrı, Çiçek, Çuvalduz, Dan Ulduzu I, Dan Ulduzu II, Dede Korkud, Erdem, Galem Ucu, Görüş, Güneş, Heyder Baba, Ildırım, Işık, İnkılab Yolunda, İslam Çağrısı, İslamî Birlik, Kimlik, Kopuz, Koroğlu, Mişov, Nesim, Öyrenci, Peyk-i Azer, Sav, Sehend I,II, Seher, Ses, Şehriyar, Toprak, Ulduz I, II, Ülker, Varlık, Yaprak, Yeni yol, Yol I, II, Yoldaş, Yurd.

Gazeteler

Araz, Asr-ı Azâdi, Ava-yı Erdebil, Azadlık, Azerbaycan, Azerbaycan-I Ayende, Bang-ı Serâb, Çenlibel, Erk, Ettelaat, Fecr-i Azerbaycan, Ferda-yı Ma, Ferda-yı Rôşen, Furûg-i Azâdi, Gençlik, Halk Sözü, Kardaşlık, Kepenek, Körpü, Kûşa, Maarif, Mîsâk, Mubin, Neda-yı Azerbaycan, Nevid-i Azerbaycan, Odlar Yurdu, Peyam-ı Erdebil, Peyam-ı Urmiye, Resed, Sâhib, Sahra, Seda-yı Urmiye, Settarhan Bayrağı, Şems-i Tebriz, Ulduz, Ümid-i Zencan, Vatan Uğrunda.

Sonuç

İran’da yaşayan Türkler, kültürlerini ve kimliklerini ayakta tutabilmek ve yaşatabilmek için mücadelelerini devam ettirmektedirler. Bunu da kurdukları yayın evleri ve son derece zor şartlar ve baskılar altında çalışarak çıkardıkları yayın ve basın aracılığıyla yapmaya çalışmaktadırlar. 1924’ten günümüze kadar geçen bu süre zarfında İran’ın, İran’da yaşayan Türklere ve ana dilleri olan Türkçeye karşı izledikleri politikayı gözler önüne serdik. Bu çerçevede Pehlevi Dönemi’nde İran’da yaşayan Türkler üzerinde ciddi bir asimilasyon politikası izlendiğini, buna bağlı olarak ise insanoğlunun yaradılış gereği en temel hakkı olan anadilini kullanma hakkının İran’da yaşayan Türklere verilmediğini görmekteyiz. Bunun yanı sıra Rıza Şah’ın başbakanı, öğretmeni ve İran’da modern Panfarsizmin kurucularından olan M. Ali Furûgi, İran’da yaşayan Türklerin Fars toplumu ve İran Devleti için bir tehlike olduğunu söylemektedir. O, İran Türklerinin dışarıdaki Türklerle ilişkilerinin kesilmesi gerektiğini düşünmekteydi ve Ankara’da Büyükelçi olduğu dönemde Şah’a ve İran Dışişleri Bakanlığına gönderdiği mektupta İran’da alfabenin değişmemesi gerektiğini şu nedenlerle açıklamaya çalışıyordu: “Son zamanlarda Türkler alfabelerini değiştirip Latin alfabesine geçtiler. Dolayısıyla da onların İran Türkleriyle olan kültürel ilişkileri kesilmiş oldu. Eğer İran’da da Latin alfabesine geçerse onların ilişkileri yeniden kurulur ve bu da İran için büyük bir tehlike oluşturur”. Mektubunun diğer kısmında ise İran’daki azınlıkları tehlikeli unsurlar olarak değerlendirmektedir: “İran’da Yahûdi, Ermeni ve Asuri gibi az nüfuslu ve tehlikesiz azınlıklar vardır. Ancak Türkler, Kürtler ve Araplar büyük nüfusa sahip tehlikeli azınlıklardır. En tehlikelisi ise Türklendir ve devletin bunu her zaman göz önünde bulundurması gerekir” (Heyet, 2002, s. 16). Bu ifade Pehlevi Dönemi’nde Türklere karşı oluşturulan tutumu açıkça göstermektedir.

Pehlevi Hükümeti’nin sona ermesi ve İran İslam Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla, Pehlevi Rejimi’nin yıkılmasında etkin rol oynayan Türklere nisbi bir özgürlük gelmiştir. Bu dönemde anadilini konuşmak başta olmak üzere Türklere çeşitli hak ve özgürlükler verilmiştir. Bu çerçevede İran’da yaşayan Türkler daha özgür bir ortama kavuşmuşlar ve dillerini, kimliklerini unutmamak ve

unutturmamak için çeşitli çalışmalar yapmaktadırlar. Son yıllarda İran'da yaşayan Türklerde millî şuurun gelişmesini ise;

1. Pehlevî rejiminin devrilmesi ve İran İslam Cumhuriyetinin kurulmasından sonra elde edilen özgürlük ortamına;
2. Türkçe kitap, gazete ve dergilerin yayımlanmasına,
3. 1997 seçimlerinde Hâtemi'nin cumhurbaşkanlığına seçilmesine, dolayısıyla da Türkçe yayınların artmasına,
4. Türk televizyonlarının uydu yoluyla İran'da seyredilmesine bağlayabiliriz.

Sonuç olarak İran'da Türkçenin ne durumda olduğunu anlamak için 1979'dan günümüze İran matbuatının çeşitli açılardan ele alınıp detaylı şekilde incelenmesi gereklidir. Özellikle Türkiye açısından bakıldığında bu konuda ciddi bir ilgisizliğin ve bilgi eksikliğinin olduğu görülmektedir. İran Türklüğünün gelecekteki yöneliminin nereye doğru olduğunu anlayabilmek için son 25-30 yıllık matbuat iyi tahlil edilmelidir. Bunlara ek olarak ise Türkoloji araştırmalarında da İran'da Türkçenin durumuna yönelik çeşitli araştırmalar yapılmalıdır.

Kaynakça

- Attar, A. (2006). *İran'ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde)*. Ankara: Divan Yayıncılık.
- Balbay, M. (2006). *İran Raporu*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Blağa, R. (1997). *İran Halkları El Kitabı*. Ankara: Yeni Zamanlar Dağıtım.
- Celilov, F. (2000). *Azer Halkı*. Bakü.
- Cevadi, H. ve Bahaduri, A. (1999, Spring). Cenubi Azerbaycan'da Ana Dilinde Eserlerin Çap ve Neşr Tarihi 3, Meşrûteden Sonra, Pehlevi Hakimiyeti ve Demokrat Firgesi Dövrü. *Azerbaijan International*, 7,1.
- Doerfer, G. (1969). İran'daki Türk Dilleri. *Belleten*, 1-2.
- Ercilasun, A. B. (1993). Tahran'da Çıkan Türkçe Bir Dergi: Varlık. *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler* içinde (ss. 300-3), Ankara.
- Ercilasun, A.B. (2011). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gökdağ, B. ve Heyet, A. R. (2004). İran Türklerinde Kimlik Meselesi, *Bilig*, 30.
- Heyet, C. (1989). Şehriyar. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. Bahar 2011, s.31.
- Heyet, C. (1998). Varlık Yirmi Yaşında. *Varlık*, 107, 12-18.
- Heyet, C. (2002). Nasıyonizm ve Bastangerayı Der İran. *Varlık*, 126(3), 20.
- Keskin, A. (2006, Nisan). İran'da Milliyetçiliğin Yükseliş Nedenleri. *Stratejik Analiz Dergisi*, 11-13.
- Shaffer, B. (2002). *Azerbaycan Cumhuriyetinin Kuruluşu: İran'daki Azeriler Üzerindeki Etkisi, Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türkler*. (E. Gürsoy Naskalı, E. Şahin, Ed.) içinde (ss. 261-284). Haarlem-Hollanda: SOTA Yay.
- Shaffer, B. (2008). *Sınırlar ve Kardeşler, İran ve Azerbaycanlı Kimliği*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ütük, K. (2002). Araftaki Ülke: İran. *2023*(14), 8-15.